

Hogyan szólának? Az első magyar vers(töredék)

1. B e v e z e t é s. – Előadásom¹ címét HORVÁTH CYRILLTŐL (1934.) kölcsönöztem, míg az alcím ZOLNAI GYULA 1894-ben megjelent, nyelvemlékeket bemutató monográfiája második fejezetének címe (Legrégibb verses maradványunk. A Königsbergi Töredék.) nyomán fogant.

Néhány hónappal az Ómagyar Mária-siralom felfedezése (1922. november) után HORVÁTH JÁNOS ekként mutat rá újonnan meglelt nyelvemlékünk jelentőségére: „A magyar verstörténetet zavarba fogja ejteni, [...] a magyar műköltészet eddig á l m u n k b a n s e m k é p z e l t fejlődésnek indult” (1923: 189; kiemelés: Sz. R.). Bő fél évszázaddal később hasonló lelkesültséggel nyilatkozik BENKŐ LORÁND: „hány vallásos áhítatból fogant magyar nyelvű versrészletnek kellett elvezetnie a c s o d á l a t o s nyelvi-stiláris fejlettségű Mária-siralomig” (1977: 142; kiemelés: Sz. R.). Hasonlóképpen vélekedik MARTINKÓ ANDRÁS is: „európai kitekintés nélkül az ÓMS. megmarad [...] a későbbi magyar költészeti produkciókat művészi tekintetben felülmúló e g y s z e r i c s o d á n a k, kivételnek” (1988: 9; kiemelés: Sz. R.). E megállapítások – számos hasonló közül kiragadva – közösek abban, hogy az ÓMS.-t különleges és kiemelkedő verses alkotásnak tartják. A véleménykülönbség abban ragadható meg, hogy míg a kutatók egy része a Mária-siralmat a magyar irodalomban előzmény nélküli – MARTINKÓ hozzáteszi: csupán „európai tükörbe tekintve” érthető –, kivételes költői teljesítménynek tekinti, addig mások – BENKŐ LORÁNDdal – úgy vélik, e különleges alkotásnak hosszabb-rövidebb (sajnos nem dokumentálható) előtörténete van. Ez utóbbi véleményhez csatlakozva szándékom láttatni: az Ómagyar Mária-siralom nem magányos üstökös korai magyar líránk egén, az őt kevéssel megelőző (csupán kései másolatban fennmaradt) Königsbergi töredék e műremek méltó párja lehet.

Előadásommal óhatatlanul is bekapcsolódom egy csaknem másfél évszázados múltra visszatekintő vitába. A kutatókat ugyanis a Königsbergi töredék 1863-as

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2008. november 18-i felolvasó ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

felfedezése óta foglalkoztatja, vajon hogyan szólának, akik „úgy szólának”: prózában vagy versben? A vitát nem eldönteni kívánom, de úgy vélem, a tudományos kutatás túl korán zárta le a kérdést.

A KT. – a Szalagok kérdéskörét ezúttal nem kívánom érinteni – kutatástörténete fél évszázada a következő megállapításokkal jutott nyugvópontra: 1. 1350 körül keletkezett; 2. műfaja: elmélkedés; 3. témája: Szűz Mária anyaságának dicsérete (vö. B. LŐRINCZY 1953: 5, 7).

Vajon szükség lehet-e a tudomány számára már lezárt kérdéseket újból feszegetni, szakmai vitákat felújítani, a tiszteletre méltó elődök meglátásait revízió alá venni? A választ BENKŐ LORÁNDtól kölcsönzöm, aki maga is revízió alá fogta a KT. keletkezésének 1350 körülre tett időpontját, s éppen korai szövegemlékeinkre vonatkozóan állapítja meg: „Látszólag kidolgozott, megoldott kérdésekben is időről időre szükség van újra való mérlegre tevésre, újabb nézőpontokhoz való igazításra, nem is szólva arról, hogy a tudomány számára ab ovo nincsenek lezárt tézisek.” (1977: 131).

A jelen újragondolás eredményeként a következőket vélem: 1. KNEI ZSA ISTVÁN és BENKŐ LORÁND kutatásai nyomán a kései másolatban fennmaradt töredék eredeti magyar nyelvű változatának keletkezése a XII. század végére – XIII. század elejére tehető. 2. Műfaja: himnusz. 3. Témája: Jézus isteni és emberi természete a megtestesülésben, azaz: a karácsony misztériuma.

2. A Königsbergi töredék datálása és szövegrétegei. – A KT. nyelvi állapota, valamint szövegének írásmódja kronológiailag nem fedik egymást. Ez az elsődleges oka, hogy kutatástörténete során datálására több lehetőség is fölmerült.

Nyelvemlékünket felfedezése után TOLDY FERENC – bár kérdőjellel – a XIII. századra helyezi (1863.; vö. SZ. [ILY] K. [ÁLMÁN] 1911: 377). BEÖTHY ZSOLT a XIV. század elejéről származtatja (1896: 78). Az „Ó-magyar olvasókönyv” szerzői (JAKUBOVICH és PAIS) a kódexet, amelynek kötéséből a töredék előkerült, a XIII–XIV. századra, míg szövegünket a XIV. század derekára helyezik (1929: 173–4). Ez a datálás – nyelvemlékünk fennmaradt példányára, illetve kisebb pontosítással kódexére vonatkozóan – máig helytálló.

KNEI ZSA ISTVÁN Árpád-kori szövegemlékeink helyesírását elemezve ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy az emlékcsoport „nem XIV. századi, hanem egyenesen XII. századi helyesírás benyomását kelti” (1952: 88). A Königsbergi töredékre (és szalagjaira) vonatkozóan külön megjegyzi: „a legkésőbbiek, a KT. és a KTSz. őrizték meg a legjobban az eredeti XII. századi jelleget” (i. h.). Ez az ellentmondás – véleménye szerint – csak úgy oldható fel, ha feltesszük, hogy emlékeink egy XII. században elindult, és az ekkori helyesírást konzervatívan őrző emléksorozatnak a folytatásai. Ugyanakkor óvatosan felveti, hogy „egyes esetekben [...] emlékeink esetleg XII. századi emlékek másolatai, vagy átdolgozásai lehetnek” (i. h., kiemelés: Sz. R.). BENKŐ LORÁND ezen az úton indul tovább. Nyelvemlékeink nyelvállapotát tüzetesen megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy valamennyi korai szövegemlékünk másolat, ez a magyarázata a fennmaradt példányok kora és nyelvi állapota közti – olykor jelentős – kronológiai eltérésnek, mely a Königsbergi

töredékre vonatkozóan másfél évszázad is lehet: „XII. sz. vége – XIII. sz. eleje/1350 k.” (1977: 140, 1980: 26). A meggyőző nyelvtörténeti érvek számbavételére lásd: BENKŐ 1980: 19–32. Bár ez az időmeghatározás BENKŐ 1977-es írása óta ismert, a MOLNÁR–SIMON-féle nyelvemlékközlés harmadik, javított, bővített változata még nem vette figyelembe (vö. 1980: 53). A későbbi kutatók e kronológiát, illetve a megállapításához vezető, azt megalapozó nyelvtörténeti érveket egyöntetűen elfogadták (vö. pl. KOROMPAY 2005: 284; A. MOLNÁR 2005: 119; DÖMÖTÖR 2006: 31; stb.), azt fokozatosan az irodalomtörténet is integrálta (vö. a MILEx.-hoz képest az ÚMILEx. vonatkozó szócikkét; vö. még: MNLex.).

Abból kiindulva, hogy fennmaradt nyelvemlékünk egy körülbelül másfél évszázaddal – az Ómagyar Mária-siralomnál is – korábbi szöveg másolata, továbbá hogy a birtokunkban lévő példányon feltehetően későbbi javítások történtek (vö. BENKŐ 1977: 138), nyelvemlékünkre vonatkozóan három anyanyelvi réteggel számolhatunk.

Szövegünk első, legkorábbi rétege az „eredeti” magyar szöveg, itt az esetleges latin előzményektől egyelőre eltekinthetünk. Ezt a feltehetően XII. századi szövegvariánst nem ismerjük. Ami bizonyosan elmondható róla – annak fényében, hogy a fennmaradt példány erről készült közvetlen vagy még inkább közvetett másolat –, hogy („európai tükörbe” is tekintve) tudatos mikrotextuális szerkesztettség és igen erős költőiség jellemzi. Három szembetűnő ismérvet emelek ki: 1. Feltehető, hogy a fennmaradt példány pontjai nem vagy nem minden esetben interpunkciós jelek (vö. pl. BENKŐ 1980: 364; ezzel szemben: KESZLER 2004: 111). Az ún. „tévesztések” valószínűbben magyarázhatók az egykori ritmikai tagoló jeleknek a másolás során interpunkciós jelekként való alkalmazásával és (részleges) áthelyezésével. 2. A szöveg kedveli az alliterációt: *ſcu 3 lean. fiot ſciulheffen / ſcu 3 fegnec tukere. tiftan maradhaſfun; benne b 3 ynut lelhetem 3 nc* (átírás: A. MOLNÁR 2005: 122; vö. E. ABAFFY 1990: 125–6). 3. A szöveg végig ellentétpárookra épül. Egyetlen kiragadott példa: *ug hug ana ſciluttet. de qui legen nek 3 atia*; stb.

Másfelől több jel is arra mutat, hogy nyelvemlékünk latin mintát követ, ennek fokát, módját (szemben az ismert módozatokkal: HB. és HK., ÓMS., GyS.) egyelőre nehéz megmondani. Esetenként a közvetlen fordítás lehetősége is felmerül. Egyetlen szembetűnő példa: a magyar *ez* mutató névmás kataforikus szerepű főmondati utalószóként történő használata minden bizonnyal latin szöveg követésének nyoma, mivel a latinban ezt a funkciót rendszeren a közelre mutató névmás (*hic*) tölti be. Ennek lehet magyar megfelelője a rákövetkező mellékmondatra mutató főmondati *ez*: „rohtonc *e3* nem lev̄t vala. hug...”, illetve „*E3* o3 iſten [...] quit...” (vö. ÓMS., valamint a kódexek fordításszövegének számos példája). Tudhatta ezt a harmadik szövegréteg megalkotója is, különben nemigen érezte volna szükségét az anaforikus *evt* betoldásának az utóbbi mondatrészletbe (l. alább).

A második réteg a ránk maradt példány alapszövege, a kiegészítések nélkül. Ennek különleges ismertető jegyei a nyelvi variánsok, melyeket feltehetően a másolónak az eredeti szöveg szerzőjétől elütő nyelvjárása eredményez (többszörös másolás esetén a kettősségek korábbi fázisban is jelentkezhetnek): 1. a tagadószó variánsai: *nem* (2x) ~ *num* [*nüm* ~ *nöm*]; 2. a kijelentő módú, jelen idejű, E/3. személyű, határozott ragozású palatális igerag változatai: *furifte* ~ *etet 3 ymlet 3*. Nehéz

megmondani, mely esetben melyik változat lehetett az eredeti réteghez tartozó, és melyik a másoló nyelvváltozatából átszűrődő variáns (ha egyáltalán erről van szó). Annak tükrében azonban, hogy – amint ezt látni fogjuk – az utolsó szakasz a másoló „igazításaitól” érintetlennek tűnik, az itt olvasható *num* változat lehet az eredetibb. Az igerag, ha a *furifte* szót esetleg a másoló tette bele a szövegbe (a rekonstruált vesszor a *muſia*-val kezdődik) a szimmetria kedvéért – hasonló eljárásra vö. HORVÁTH JÁNOS 1928: 99–100) –, akkor valószínűleg ez a saját nyelvjárási változata. E réteg másolat voltára egyébként a *leýessen* alak is mutathat (a *h* és az *y* öszszecserélése paleográfiaileg indokolt, vö. A. MOLNÁR 2005: 124–5), az igealakra azonban hangtörténeti magyarázat is adható (l. korábban: B. LÖRINCZY 1953: 63, 111; BENKŐ 1980: 88; stb.). Másolatról lévén tehát szó azt sem nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a másoló egyéb helyeken is – akár tudatosan, akár tévesztés okán – alakíthatott a szövegen.

Szövegünk *h a r m a d i k r é t e g e* a kiegészítéseket tevő akár azonos (VIZKELYETI 1984: 332; azonos kéz, de későbbi betoldások: KOLTAI-KASTNER 1956: 136), akár eltérő kéz (B. LÖRINCZY 1953: 7; SZABÓ 1959: 32; A. MOLNÁR 2005: 126; vö. BENKŐ 1977: 138, 1980: 23, 27 is) által létrehozott, szándéka szerint „javított”, az alapszöveg lejegyzéséhez képest mindenképpen későbbi szövegváltozat. Az ugyanis kevésbé valószínű, hogy az interlineáris és marginális betoldások a lejegyzés folyamatában a hibák azonnali korrigálása céljából kerültek volna ide, tudniillik nélkülük sem „hibás” a szöveg, másfelől az azonnali javításokat a másoló – és a javító kéz is – leházással jelölte (vö. A. MOLNÁR 2005: 122), továbbá a javítások feltehetően más tollal készültek (SZABÓ 1959: 32). Általános jellemzőként elmondható, hogy e betoldások egy kivétellel grammatikai, illetve szövegkohéziós túlbiztosítások, melyek prózai(bb) szöveggé teszik az utolsó változatot (vö. HORVÁTH CYRILL 1934: 137). Ellentmondunk ezzel A. MOLNÁR FERENC véleményének: „A hozzáírások egy-egy szótaggal gyarapítják a »prózát« minden bizonnyal egy dallamhoz való jobb simulás érdekében” (2005: 125). A betoldások: 1. *wýlag^{noc} kez detuitul fugua*: az első pillantásra alanynak is értelmezhető *wýlag* birtokos jelzői funkcióját erősíti meg a (kétszeres) jelölés; 2. *Tudýuc latiuc^{evt} ſcu z lean / nac*: névmási kohézió, a közvetlen előzményben ugyanis nem Máriáról volt szó (a nyomában feltehetően kimaradó felsorban viszont igen – l. alább a középső versszak formai és tartalmi bemutatásánál –, így a második szövegréteg szintaktikai-kohéziós hiányát pótolja a betoldó kéz); 3. *o zut nem tud^{hot} iuc*: a teológiai megállapítást (l. később) árnyalja, értelmezi (erről említést tesz, de nem fejti ki: A. MOLNÁR 2005: 126); 4. *mynt^{evt} efmeriuc*: névmási kohézió megteremtése, az utolsóként említett „atya” helyett a „fű”-ra utal vissza; 5. [a margón:] *mýu^(?) benne býnut lelhetneýnc*: szintén grammatikai túlbiztosítás (korábban *eu*-nek olvasták). Két esetben (2, 4) azt látjuk, hogy a betoldások eszközlője a névmási anaforával a nem közvetlen előzményként korábban említettre kíván visszautalni (2: szűz leány – fiat – tükre – nekünk – őt: ti. a szűz leányt; 4: fiat – anya – atyja – [mi] – őt: ti. a fiút), amiben esetleg – nem konkrét szöveget követve, hanem nyelvtudásából fakadóan – latin grammatikai megfontolás is vezérelheti, ugyanakkor a különböző névmási alakokban realizálódó denotatív változatokat (*hic, iste, ille; is*) nélkülöző magyar személyes névmás e funkciót nem tudja egyértelműen betölteni.

A következőkben e harmadik szövegréteget teljesen figyelmen kívül hagyom, a második (a fennmaradt alapszöveg) vizsgálata által kívánok az eredeti (sajnos közvetlenül nem ismert) változatról véleményt alkotni.

3. A Königsbergi töredék műformájának kutatástörténete. – A bevezetőben feltett második állítás vizsgált szövegünk műfajára vonatkozik. Ennek meghatározásához mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy műformája próza-e vagy vers? S ha ez utóbbi, miféle? Valójában ennek eldöntése nem könnyű, jelzi ezt a KT. kutatástörténetének hosszan elnyúló „vers-próza vitája”. Tekintsük át ennek egyes szakaszait!

A) A *vita* 1. szakasza: 1894–1895.

A kérdésben elsőként BEÖTHY ZSOLT – 1878-tól a budapesti egyetem magántanára, 1882-től az esztétika tanára – feltehetően egyetemi előadásain fogalmazott meg határozott véleményt, mivel több későbbi szerző is végső forrásként hivatkozik rá (vö.: KÖVESKUTI 1908: 456; HORVÁTH CYRILL 1921: 72; stb.). Az ő álláspontja szerint a KT. vers, ahogyan később irodalomtörténetében fogalmaz: „Szűz Máriáról való megromlott ének töredéke” (1896: 78). Megállapítása szerint „a régi ének ritmusa (4, 4 + 4, 3) a három utolsó sorban még egészen tisztán cseng” (i. h.). Több kutató, aki a szöveget versnek tekinti, e végső három (esetleg az utolsó kettő) sorból indul ki, ezért nem haszontalan, ha e sorokat – BEÖTHY tagolásában – közöljük:

De ki légyen | néki atyja || azut nem tud | hotjuk.
 Ez oz isten | mint (öt) esmérjük || kit szeplő nem illehet;
 Mert ha isten | ő nem volna || (ő) benne bínöt | lelhetneink.

Látható, hogy BEÖTHY a „javításokat” is figyelembe veszi: ahol a szótagszámra szükség van, ott beépíti („tud/hotjuk”: de így sem tökéletes), ahol pedig felesleges, csupán zárójelben közli.

Időrendben a versforma első közlése ismereteink szerint ZOLNAI GYULA nevéhez fűződik. A nyelvenlékekről szóló monográfiájában – BEÖTHY-t két évvel megelőzve – ugyanezt a három sort hozza, ugyanebben a tagolásban. A szövegről szólva megjegyzi: „a Königsbergi Töredék [...] legrégebb verses maradványunk, s egy Szűz Máriáról szóló ének töredékének látszik” (ZOLNAI 1894: 74). Figyelemre méltó, hogy a harmadik réteg toldásait ő is későbbinek tarja: „ritmusa a betoldások rontásai dacára [...] még tisztán érezhető” (i. h.).

Az egységesnek tetsző álláspont SZILÁDY ÁRON színre lépésével válik szakmai vitává. Véleménye szerint „nincs elég okunk arra, hogy [...] verses maradványnak tekintsük [a KT.-et]”, illetve: „a rhythmicusnak látszó sorok [...] a teljes vagy ki egészíthető szövegben nem folynak tovább” (1895: 574). E megnyilatkozás mögött az is meghúzódhat, hogy „mutatványként” ZOLNAI (is) csupán az utolsó három sort idézi.

Talán ez utóbbi megállapításnak is része lehetett abban, hogy KALMÁR ELEK még ugyanebben az évben közli ütemekre bontva és versszakokra osztva nem csupán a KT. teljes szövegét, de még a Szalagok töredékeit is (1895: 352–3). A rekonstrukció nehézségeit ő is a „rongált szavakban” látja. A szakaszokat a „pontok”

tagolása szerint osztja fel (ezek szerinte minden esetben a sorok végét jelölik), így ugyan változó hosszúságú, egyenlőtlen szótagszámú, de mindig kétütemű sorokat rekonstruál, melyeket a KT. esetében 5 versszakba rendez. A „betoldásokat” rendre kihagyja, a *chudaltuf* szóba magánhangzót told. A végeredmény: „elég döcögős és egyenlőtlen ugyan a vers, de nem sokkal kezdetlegesebb a R. M. K. [= Régi magyar költők] egyik-másik költeményénél” (i. m. 351).

Írásához közvetlenül csatlakozik NÉGYESY LÁSZLÓ kritikája – aki bár határozottan nem foglal állást, mégis – a verses forma felé hajlik. KALMÁR változó szótagszámú rekonstrukcióját (amelynek kétütemű sorai között 2/2, 3/2, 3/3, 4/3 és 4/4-es osztatú is van) nem tartja meggyőzőnek, azt szellemes kísérletnek nevezi. A KALMÁRNál elsődleges viszonyítási alpnak tekintett pontozásra vonatkozóan pedig megállapítja: „nem valószínű [...], hogy a szövegnek [...] a másolásból eredt romlása [...] épen a pontokat kímélte volna meg” (1895: 353). Másfelől igen gyanúsnak tartja, „hogy annyiféle sort keverték volna össze ily rövid szövegben” (i. m. 354). Saját véleménye, hogy az alapforma a már említett 4+4+4+3 tagolás, a többi sor eltérésének az oka pedig vagy szövegormlás, vagy a verselés kezdetleges foka, esetleg egy-egy szótag több hangjegyre való elnyújtása. A megoldást abban látja, hogy azokból a helyekből lenne érdemes kiindulni, ahol a „vers lüktetése” és a pontok egybevágnak: innen lehetne esetleg a szöveg többi részének versformáját megtalálni. Persze e kérdésekre kielégítő választ csak akkor kaphatnánk – s ebben minden további kutató is egyetért – „ha sikerülne a K. T. eredetijéről szolgáltat latin egyházi éneket fölfedeznünk” (i. h.; vö. még: HORVÁTH CYRILL 1934:140). Addig is „tovább kell nyomozódní s e versalakok ésszerűségét bírálat alá vetni”: NÉGYESY 1895: 354).

NÉGYESY megállapítása egyben a vita első szakaszának – melynek középpontjában a BEÖTHY és ZOLNAI által bemutatott verses alapséma áll – zárszava is lehetne.

B) A vita 2. szakasza: 1903–1910.

A XX. század elején a vita ismét kiújul, ezt a szakaszt TORDAI ÁNYOS (1903: 9–10) és FRICK JÓZSEF (1910: 13–7) írásai keretezik. Mindketten amellet foglalnak állást, hogy a KT. vers, műfaját tekintve pedig felteszik, hogy himnusz, esetleg verses népének.

A szöveget prózai emlékek tekintők tábora is bővül, DÉZSI LAJOS (1908–1909: 26) mellett a leginkább figyelemre méltó ZOLNAI pálfordulása: „[a] szövegtörödékek [ti. a KT. és a szalagok] egy Szűz Máriáról szóló elmélkedésnek maradványai. Az előbbieken némelyek [!] verses emléket látnak.” (1905: 31)

Már csupán TORDAI, majd FRICK felvetése okán is érdemes e szakaszt külön tárgyalni, a korszakot azonban GÁBOR IGNÁC verstani rekonstrukciója uralja (1904., 1908: 85–92). Véleménye szerint a KT. a vogul és osztják költészetből is ismert ősi magyar ritmust örzi, mely négyütemű sorokba rendeződve nagy ritmikus változatoságot mutat, az alliterációk szerepe pedig a ritmikus sorok összekapcsolása. Az igazi újdonság azonban az ütemelőzők bevezetése, pl. „ug hug || ana | sciluttet; de || qui legen neky | atia” stb. Mindazonáltal az ütemelőzők és a nagy ritmikus változatoság mellett is „kiküszöböl” egyes szavakat: *fuguan, rohtonc, chudaltus, neky, (evt)*. Figyelemre méltó továbbá, hogy verstani elméletét tekintve az első korszak képviselői közül a prózai formát feltételező SZILÁDYval éppúgy szemben áll, mint a versforma felé hajló NÉGYESYvel (vö. KERTÉSZ 1908: 460).

GÁBOR ütemelőzőket alkalmazó, „ősi magyar” verstani rekonstrukciója a kortársak számára a legmesszebbmenőkig, olykor az elragadtatásig meggyőző: „Hogya ma Arany János élne, nagyon megörülne Gábor felfedezésének” (KERTÉSZ 1908: 461); „A Königsbergi Töredék, irodalmunk legrégebb verses maradványa, ritmus szempontjából teljesen megfejthetetlen volt. Hogy vers, azt érezte mindenki, de a Himfy-sor ritmusát, amelybe bele akarták kalapálni, sehogy se tudta eltűnni. A Gábor Ignác négyütemes versébe pedig kifogástalanul beleilleszkedik, sőt szinte tipikusan mutatja annak összes tulajdonságait” (SCHÖPFLIN 1908: 525). Ha a kortársakat meg is győzte GÁBOR elmélete, az utókort azonban kevésbé nyűgözte le. A bírálók szinte egyöntetűen tiltakoztak az ütemelőzők bevezetése ellen, melyet a modern magyar vers nem ismer, s feltehetően az ősi sem ismerhetett (vö. csupán a témánkkal érintkező szakirodalomból: HORVÁTH CYRILL 1915., UŐ szerk. 1921: 70, 1934: 150–1; HORVÁTH JÁNOS 1928: 8; CSÁSZÁR 1929: 30, 37).

C) A vita 3. szakasza: 1915–1936.

A vita feléledését HORVÁTH CYRILL – GÁBOR verselméletét megkérdőjelező cikkében (1915), majd ezt továbbfejlesztve a szerkesztésében megjelent irodalomtörténeti kézikönyvben (1921) közölte, a vita e szakaszát leginkább jellemző – versolvasata és kapcsolódó megállapításai váltották ki. HORVÁTH CYRILL visszatér az eredeti elképzeléshez, miszerint a KT.-nek „a 4, 4 + 4, 3 periodus az igazi versformája” (i. m. 72). A betoldásokat nem veszi figyelembe, az ekként is fölöslegesnek látszó szótagokat szaporázással magyarázza (i. m. 73), a szövegben apró „javításokat” eszközöl: a *chudaltuf* szót törli, a *fcuzfegnek* formát pedig kiegészíti: *szűzségének*.

Az évtized végére – részint szintén GÁBOR nagy hatást kiváltott művére reagálva (vö. CSÁSZÁR 1929: 30, 37) – felerősödik az a vélemény, miszerint a KT. próza. E nézet ekkori képviselői ugyanakkor kevésbé merevek, mint korábban SZILÁDY, és olykor „engedményt” is tesznek. HORVÁTH JÁNOS szerint „erőltetés nélkül e szövegeket másnak, mint ritmikus prózának, vagy jobb esetben szabadszótagszámú, kétütemű verseszetnek alig minősíthetni” (1928: 140). Ami e prózát – HORVÁTH JÁNOS szerint – mégis „versszerűvé” teszi: litániaszerű ritmusa, illetve az, hogy „párhuzamos szerkesztésű mondatai itt-ott nagyjában egyenlő hanghuzamúak” (1931: 92–3). Az ÓmOlv. pedig, mely a KT.-et „Mária szűzanyaságát magasztaló elmélkedés” befejezésének mondja (179, a kiemelést elhagyva), szükségesnek tartja azért megjegyezni: „Tagadhatatlan, hogy találunk ritmikusán lüktető [...] sorokat is, [...] azonban [...] prózában folyik tovább” (180–1), sőt – a kutatástörténetben először – felveti, hogy esetleg „mindeztideig ismeretlen latin eredetije [...] volt egészében vagy egyes részleteiben verses” (181). Megjegyezzük, hogy a húszas évek végétől a szerzők rendszeresen összevetik a KT.-et az időközben felfedezett ÓMS.-mal.

Az általuk képviselt, kevésbé szigorú, engedményt is tevő nézetet azonban HORVÁTH CYRILL „súlyos ítéletnek” éli meg, melybe képtelen beletörödni, így újra tollat ragad, hogy véleménye mellett kitarva – immár az ÓMS. ismeretében – tovább érveljen (1934.). Írásában – párhuzamos helyekkel bőven illusztrálva – lényegileg megismétli korábbi véleményét, kiegészítve azzal, hogy a versen „trochaeuszerű lejtés” vonul végig, melynek középlatin párhuzamára is rámutat (i. m. 146–7).

Inkább tudománytörténeti érdekesség az utolsó verstani rekonstrukció: JACOBI LÁNYI ERNŐ ötlete (1936.). JACOBI LÁNYI a szöveg természetes ritmusát vizsgálja meg, a szöveget mondatrészek szerint rendezi el. Szerinte „a szabad szótagszámú [...] versben az ízületek (sorfelek, ütemek) aránya a ritmusalkotó tényező”, e verselés mintáját pedig az obi-ugor költészetben véli fölfedezni. Mutatványként emeljük ki egy rövid részletet: „2. *rohtonc ez / nem leut wala.* – határozó, alany | tagadott állítmány. || 3. *hug scuz lean. / fiot sculheffen.* – jelzős alany | tárgyias állítmány. || 4. *scuz fegnek tukere. / tiftan maradhaffun.* – birtokos, alany | határozós állítmány.” stb. (1936: 308).

E rekonstrukciós kísérlettel – mely visszhang nélkül maradt – be is fejeződött e kérdés további feszegetése.

D) A próza-vers vita lezárulása

A vita befejezését, illetve nyugvópontra kerülését az jelentette, hogy a kérdés az 1940-es években kevés érdeklődésre tartott számot (vö. mégis: HORVÁTH JÁNOS 1948: 55), majd ennek nyomán az 1950-es évek elején két kiváló szerző is lezártnak tekinti azt. Monográfiájában B. LŐRINCZY ÉVA – bár kijelenti, hogy e kérdés nem tartozik vizsgálódási körébe, mégis – így foglal állást: „[a KT.] Mária szüzanyaságát magasztaló elmélkedés befejezése” (1953: 7; szó szerint idézve: ÓmOlv. 179). A másik fontos munka HORVÁTH JÁNOS – Galgóczi György álnéven¹ írt – ismertetése, amelyben összegzi korábbi véleményét: „»Ez az isten mint őt esmérjük...« [...] úgy volt szokás [...] emlegetni, mintha az volna az egész szövegnek a ritmusa (versritmusa), holott e végső mondaton kívül a Töredékek sem mi más részére nem illik.” (1954: 241, kiemelés: Sz. R.) Azt mégis fenntartja, hogy a szövegben „vannak rímes és vannak ritmusos részek” (i. h.).

E) A próza-vers vita után

Újabb verstani elmélet híján, valamint az ÓmOlv. szerzői: JAKUBOVICH és PAIS, és még inkább HORVÁTH JÁNOS tekintélye nyomán a XX. század második felére eldőltnek tűnt (valójában elhalt) a vita, és általánossá vált az a vélekedés, amely szerint a KT. szövege próza, esetleg ritmikus próza.

A nyomukban járó nyelvelmékiadások és kutatások (így már B. LŐRINCZY is) nem fordítanak a kérdés vizsgálatára különösebb figyelmet, általában átveszik a korábbi megállapításokat (vö. pl. MOLNÁR–SIMON 1980: 53; DÖMÖTÖR 2006: 31).

BENKŐ LORÁND mégis újrafogalmazza a már csontosodni látszó véleményt, és arra figyelmeztet, hogy a kutatásnak töredék volta ellenére is jóval nagyobb figyelmet kellett volna fordítania nyelvelmékünkre: „A korai magyar vallási próza művészi értékeinek megismerése tekintetében rendkívül nagy kár, hogy ez az emlékünk, illetőleg emlékrészünk ilyen csonkán maradt korunkra; de még ebbéli állapotában is több figyelmet érdemelt volna irodalmi, nyelvi-stiláris szempontból is, mint amennyiben eddig részesült.” (1980: 361, kiemelés: Sz. R.)

Újabbán A. MOLNÁR FERENC sejteti sorok között „elrejtve”, hogy a „próza-kérdés” talán mégsem tekinthető egészen lezártnak: „A hozzáírások egy-egy szó-

¹ A név álnév voltára és a szerző kilétére az előadást kísérő hozzászólásában KOROMPAY KLÁRA világított rá, akinek e fontos információt ezúton is köszönöm.

tagszámmal gyarapítják a »prózátk«, minden bizonnyal egy dallamhoz való jobb simulás érdekében.” (2005: 125).

F) A próza-vers vita összegzése

A vita tudománytörténetében megfigyelhető, hogy az egyes szakaszok középpontjában egy-egy verstani rekonstrukció áll. A szöveg prózai voltát valló nézet – amint ez a korabeli vonatkozó szakirodalom már SZILÁDYTÓL sugallja, de nem explikálja – a megtalált latin párhuzamok prózai voltára épül, emellett azonban a prózai megfontolások csupán a verstani elméletek cáfolatára szorítkoznak. Egyfelől megelégednek egy-egy konkrét elmélet cáfolatával, ebből következően viszont általános megállapítással élnek, másfelől kevés figyelem jut az ezen állítás melletti érvek felsorakoztatására, a prózára jellemző sajátságok kimutatására. Talán ez is lehet az oka, hogy újra és újra napvilágot lát egy-egy újabb verselmélet. Vagy az, hogy a szövegünk mégiscsak vers. GÁBOR ISTVÁN szellemes megjegyzésével élve: „Tudjuk, látjuk, hogy vers, de mi legyen ritmusa, azt nem tudhatjuk.” (1904: 537).

4. A Königsbergi töredék versformája. – Az alábbiakban a következő megállapításokat szeretném explicitté tenni: 1. Szövegünk XII. századi „eredeti” formája a második réteg tükrében (a harmadikat figyelmen kívül hagyva) vers, nem próza. – 2. Versformája kötött és állandó, ennek következtében nem tekinthető még ritmikus prózának sem: ha a kötött formájú KT. ritmikus próza, akkor ritmikus próza (s nem vers) a változó szótagszámú ÓMS. is, ezáltal pedig nemigen lenne értelme a vers és a (ritmikus) próza megkülönböztetésének. – 3. Szövegünk versszakokra bomlik, amelyeket következetesen a tartalmi ellentétek szerveznek.

Munkamódszerem a következő: nem a hiányokra figyelek, valamint nem kívánok emendálni, mint ahogyan azt a korábbi kutatók tették – bár másolásból, illetve esetleges prózai szöveggé váló felhasználásából természetszerűleg adódhat „javítani való”, amire ugyanakkor szeretném felhívni a figyelmet –, hanem csupán a meglévő szöveg ritmusát vizsgálom. A vizsgálatban versszakról versszakra haladok, de szövegünk (elejét tekintve) töredék lévén a bemutatást az utolsó strófával kezdem.

HORVÁTH CYRILLnek igen jó megsejtése volt, hogy e verset nem a magyar költészetből kellene magyarázni, hiszen a fordítások gyakran „az általuk fordított eredetinek a ritmusát” igyekeznek utánozni (1934: 140). Akik tehát latinul verseltek, vagy legalábbis – a liturgiában való jártasságuk miatt – otthonosak voltak a középlatin költészetben, miért ne próbálhattak volna (párhuzamosan korai biblia-, illetve esetleges legendafordításokkal, vö. például KOROMPAY 2006: 119) népnyelven megszólaltatni egy-egy kötött ritmusú költeményt is? Ha pedig tudjuk, hogy alkalomadtán ilyen műveket is átültettek népnyelvre (vö. ÓMS.), akkor ezen emlékekben az egyetemes egyházi költészet nyomait kell keresnünk (vö. HORVÁTH CYRILL szerk. 1921: 74; 1934: 156).

S végezetül – ezt jelen fejtegetésemben nem kívánom különösebben érvként használni, de szükségét érzem rámutatni – miért kellene e műveknek akár verselésük, akár szövegük (lejegyzés) szerint tökéletesnek lenniük? (Különösen az utóbbira párhuzamként megint csak említhető a Mária-siralom, vö. A. MOLNÁR 2005. vonatkozó fejezetei). A szövegromlás lehetséges, sőt valószínű, ezt későbbi nyelvem-

lékeink világosan láttatják: „Valahányszor egy vers több másolatban maradt reánk, a másolatok (...) egymástól többé-kevésbé eltérő szövegű v á l t o z a t o k-nak bizonyultak” (HORVÁTH JÁNOS 1928: 96, a szerző kiemelése), továbbá: „Vannak okoskodó másolók, átírók, akik a (...) szöveget nagyon is meg akarják érteni s ebbeli pedáns túlbuzgalmukban köztöszót, igekötőt, ragot, személynévmást dugdosnak a szövegbe” (i. m. 98, minderről részletesen: i. m. 94–114; vö. még CSÁSZÁR 1929: 22). Korai, másolt verseinkre nézve a fordító és a másoló viszonyáról érdemes szem előtt tartanunk ugyancsak HORVÁTH JÁNOS megállapítását: „A középkori versírók verselési ügyességéről sokkal többet, a másolók másolói gondosságáról sokkal kevesebbet kell feltennünk (...). A fordító tudta, mit csinál, érezte, s a maga magyar eszközeivel legtöbbször híven reprodukálta a latin vers ritmusát; a másoló azonban nem a verset nézte, hanem jelentését s legtöbbször sejtelve sem igen lehetett a verses forma szigorú *noli me tangere* jéről.” (i. m. 97, a szerző kiemelése).

A) Az utolsó versszak

Az utolsó strófa (a nyelvemlék utolsó két és fél sora) az, ahonnan a versformát feltárni kívánó kutatók egy része – BEÖTHYvel kezdve – elindult. E két sort semmiképpen nem lehet prózának, még ritmikus prózának sem tekinteni (legfőljebb prózai szövegbe beépülő, azt záró versrészletnek). Ezt még azon kutatók sem cáfolják, akiknek a meggyőződése szerint szövegünk próza (l. a fentebb idézettek kivül: CSÁSZÁR 1929: 168). Ha e két sort „európai tükörben” szemléljük, azonnal felismerjük, hogy versformája a Prudentiustól Venantius Fortunatus „Pange lingua” kezdetű himnuszán át Aquinói Szent Tamás azonos kezdetű himnuszáig – az egyetlen, melynek két utolsó versszakát („Tantum ergo...”) a katolikus hívek a mai napig a legkisebb faluban is latinul éneklék – s azon is túl, a későórkori és középkori liturgikus költészet egyik legkedveltebb himnuszstrófája, akár még időmértékesen, hullámzó (15-ös) trocheusokban írva-énekelve, akár később nyugat-európai hangsúlyos egységekre „átírva” mint katalaktikus hangsúlyos trochaikus tetrameter. A Königsbergi töredék esetében természetesen ez utóbbit láthatjuk:

– U	– U		– U	– U		– U	– U		– U	–				
∕			∕			∕			∕					
X	X	X	X		X	X	X	X		X	X	X		
Ez	o3	ýften		mynt	efmeríuc	·		quit	sceplev	nem		illetter	·	
mert	ha	ýften		ev	num	uolna		benne	býnut		leletterneýnc	·		

Azokat a himnuszokat, melyek ebben a versmértékben íródtak, általában három, olykor kettő (vö. HORVÁTH CYRILL 1934: 148) sorból álló strófák alkotják. Szövegünk esetében a kétsoros strófaszervezet látszik adekvátnak, amelyet rendre az ellentétek szerveznek. E versszakban (nem szövegszerű idézéssel): [az apa nélküli születés körülményei között Jézus] mivel Isten, ezért büntelen →← de ha nem volna Isten, bűnös lenne. (Évszázadokon át nem csupán az anyát – vö. KT. „tisztán maradjon” –, de a „bűnben született”, „törvénytelen” gyermeket is bűnösnek tekintették, vö. pl. „Vie du pape Gregoire” francia legenda, illetve feldolgozása, Thomas Mann „A kiválasztott” c. regénye).

Megjegyezzük még, hogy – mivel az interpunkció és a ritmikai tagolás egybeesik – minden tagoló jel (pont) a megfelelő helyen áll. A *uolna* után azonban hiányzik, hiányát figyelmetlenség vagy eltérő grammatikai érzék is magyarázhatja, valójában nincs jelentősége.

A korábbi kutatók közül (akár versnek, akár prózának tekintették a töredék szövegét) többen is állították, hogy az utolsó szakaszban megállapítható versmérték a töredék „semmi más részére nem illik” (HORVÁTH JÁNOS 1954: 241), „az ének többi részére a legnagyobb erőltetéssel sem illeszthető” (GÁBOR 1904: 537), illetve „[a töredékből] semmilyen versritmust kihüvelyezni nem lehet” (CSÁSZÁR 1929: 168) stb. Valójában ez az a mérték, amire a szöveg a legkönnyebben ráilleszthető, vállalva az eredeti szövegváltozat, valamint annak 150 évvel későbbi másolata közötti eltérések nem ismeretéből adódó minden kockázatot. Természetesen ez a „ráillesztés” nem problémamentes, hiszen ha magától értetődő lenne, a vita közel másfél százada el sem kezdődött volna. Mégis: az előttünk álló szöveg m i n d e n r é s z - l e t é b e n ez a ritmus lüktet. Ez esetben pedig nem csupán bekapcsolodom a rég lezárt próza–vers vitába, de tovább is kívánom lendíteni, hiszen ha ezt a himnuszstrófát fedezzük fel versformaként, ebből az is következik, hogy szövegünk egy magyar nyelvű himnusz töredéke.

B) Az utolsó előtti versszak

A fenti szakasz előtti szűk kétsornyi szövegrészlet alkotja az utolsó előtti versszakot. A verssorba való beillesztés – mint jeleztük – nem problémamentes, de a szöveg ritmusa tökéletes:

– U	– U		– U	– U		– U	– U		– U	–	
/	X	X	X	X		/	X	X	X	X	
mufia	·	ete-		tý	ý	m	l	e	t	í	·
de	q	u	i	l	e	g	e	n	e	k	ý
	–	–	o	z	u	t		n	e	m	t
	f	c	i	l	u	t	t	e	t	·	
	–	–	o	z	u	t		n	e	m	t
	u	d	i	u	c	·					

A második sorból két szótag hiányzik. Anélkül, hogy mindenáron rekonstruálni kívánnánk a szöveget, vegyük sorra a lehetőségeket: 1. Beillesztjük a *-hot-* szótagot (*tudhotiuc*), ezzel azonban a probléma nem oldódik meg, csupán annyi változik, hogy a hiány egy szótagos marad. S bár csábítana egy könnyű rekonstrukció: „*mi* azut nem *tudhotiuc*”, mégis inkább hagyjuk meg a problémát, a harmadik szövegréteggel pedig egyébként sem számolunk. – 2. A két szótagos hiány a jelzett helyen is állhat, de a sor elejére is kerülhet: „– de qui / legen neký // atia ozut / nem tudiuc”. A lehetőségek közötti választásban a ritmikus tagoló jelek segítenének, itt azonban ilyet nem találunk. A hiányt a másoló figyelmetlensége is eredményezhette, de lehet, hogy ő a versszöveget már prózaként másolta, ezért is hagyhatott ki a szövegből. A lényegesebb, hogy maga a verssor a két szótagos hiány ellenére is tökéletesen simul a tárgyalt versmértékbe.

Az első sor hiány nélkül, tökéletesen illeszkedik a ritmusba, magyarázatra három, egymással szoros összefüggésben álló dolog szorul. Az *ýmleti* és a *fciluttet* utáni pont mind metrikailag, mind grammatikailag megfelelő helyen áll. A *mufia*

utáni jel (a sor végén) azonban – mind ritmikailag, mind nyelvtanilag – indokolatlan. Másodsor: ha a *muſia* szó strófát kezd, nagybetűs kezdettel kellene állnia. Harmadsor: kiesett a sorból a *muſia*-t megelőző *furiſte* szó, amely egyébként grammatikailag is „kilóg”, a megfelelő igerag a másik két palatális szóban *-i*: *etety ýmletí*. Mindez – ha mégis rekonstrukcióval próbálkoznánk – úgy magyarázható, hogy a vers eredetileg aszimmetrikus szerkesztésű. A szöveget (prózaiként) másoló kéz a „páratlan” *muſia* szót stilisztikailag motiváltan az *etety ýmletí* mintájára szinonimával egészíti ki. Így kerülhetett a szövegbe az igeragot tekintve eltérő változat, feltehetően a másoló saját nyelvjárásából. E „beillesztés” természetesen számolta fel a *muſia* eredeti, nagybetűs kezdését, és így kerülhetett tagoló jel a szimmetrikus szerkesztés tükörtengelyébe, mely egyben a sor vége (a jel kitételét ez is indukálhatta, vö. előző sor, illetve következő versszak). A figyelmünket azonban az kell, hogy megragadja, hogy minden meglévő szó töretlenül illeszkedik a vers ritmusába. A versszakot ismét ellentét fogja egybe: anya →← atyja.

C) A töredék középső versszaka

A középső versszak a leginkább problémás része az egész szövegnek. Az első sor nagybetűvel kezdődik, minden bizonnyal strófát kezd. A szövegrészletben csak a végén (a *fiot* után) van tagoló jel, a *lean* és a *nac* rag között a sor végén mind ritmikailag, mind nyelvtanilag indokolatlan és felesleges. (Az is lehet, hogy a sor vége miatt került ide jel, és az elválasztást szándékozik jelölni.)

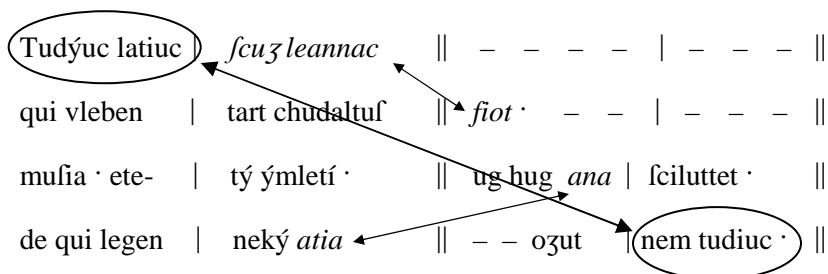
– U – U	– U – U		– U – U	– U –
/ X X X X	/ X X X X		/ X X X X	/ X X X
Tudýuc latiuc	ſcu3 leannac		– – – –	– – –
qui vleben	tart chudaltuf		fiot · – –	(furiſte)

Ha a nagybetűs kezdéssel indítjuk a versszakot, egy teljes félsor hiányzik. E vers-tanilag „szabályos hiány” éppen nem prózai jellegre vall, hanem arra, hogy a másoló fejében is „megszólalhatott” a ritmus, s szeme a következő ritmikus egységre tévedt. De az is lehet, hogy itt valami olyan szövegrészlet állhatott, ami prózai szöveggént tekintve a versre – az előzmények ismeretében – Máriáról szólva fölösleges ismétlésnek tűnhetett, noha a szöveg Máriát még nem említette (bár töredékkel van dolgunk, és nem tudjuk, mi állt az előzményben, az „ug ſcolanac” mégis tematikai cezúrának tűnik). A lényeges azonban ismét az, hogy az előttünk álló szöveg is pontosan egy félsor, tökéletes ritmussal.

A második sor a szöveg legnehezebb sora. A metrumba ez a sor is pontosan illeszkedik, ezt még a hangzóhiányos *chudaltuf* erősíti is (jó, hogy a másoló nem emendálta), a probléma, hogy a *fiot* után másfél ütem hiány maradt. Ide akár be lehetne tenni a folytatásból kimaradni kényszerült *furiſte* szót, kellő fantáziával össze is köthetjük: „fiot *akit* furiſte”, a versszakok közötti enjambement-nak azonban – bár van rá példa a latin himnuszköltészetben – nem túl sok a realitása. Ezen a ponton is meghagyjuk a termékeny bizonytalanságot azzal, hogy – amint már említett-

tük – az előttünk álló szöveg továbbra is könnyen simul a metrumba. Ennek a versszaknak a sorait is ellentét fűzi össze: szűz leány →← ölében fiat tart.

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a 3. és 4. versszakot még egy ellentét összekapcsolja, amely egyben a vers(részlet) legfontosabb teológiai mondanivalóját is hordozza:

A keresztény tanítás szerint a világ két részből áll: egyik része tapasztalható, belátható (az értelem – intellectus – képes megközelíteni), a másik azonban nem látható, közvetlenül nem tapasztalható (csak hittel – fides – megközelíthető). Ezt a „területet” is befoghatja azonban az értelem, ha azt a hit megelőzi. Ez a szemlélet – bár természetesen a kezdetektől része a tanításnak – a korai skolasztikában központi kérdéssé válik. Szent Ágostont is visszhangozva Aostai (Canterbury) Szent Anzelm (1033–1109) a „Credo ut intelligam” („Hiszek, hogy értek”) tételt így magyarázza: „És nem azért törekszem érteni, hogy higgyek, de hiszek, hogy érthessek. (...) Mert hiszek ebben is: »Ha nem hiszek, nem fogok érteni.«” (Anz. Prosl. 145).

Később Aquinói Szent Tamás (1225–1274) – már említett, azonos versformájú – úrnapi himnuszában ugyanezt a gondolatot így fogalmazza meg: „s bár az érzék célt nem érhet / a hit diadalt arat” (Himn. 267). Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy nyelvállapota alapján e két fontos teológus életműve között született a KT. magyar szövege, azaz e kérdés tekintetében teológiailag is „aktuális” időszakban. (Persze ez nem zárja ki, hogy eredetije vagy forrása akár jóval korábbi legyen.)

A KT. szövege szerint az, amit „tudunk, látunk”, azaz értelmünkkel (intellectus) felfoghatunk, megismerhetünk: Jézus emberi természete. Ez édesanyjához köti (aki ölében tartja, mossa, eteti stb.), illetve édesanyja által válik megismerhetővé. Itt válik teológiailag fontossá a következő kis mellékmondat: „úgy, ahogyan az anya [ti. bármely anya] a szülöttét”. E kitétel Jézust az emberi közösséghez köti, emberi természetét hangsúlyozza, s ez a mellékmondat árulja el, hogy a szöveg kiemelten Jézusról szól. A folytatást figyelembe véve tehát a szöveg mögött rekonstruálható, feltételezett latin változatban a *virgo n e m l e h e t* – magyar terminológiával élve – áll a p o t h a t á r o z ó: nem „szűz leánynak” tudjuk, hanem a szüzet tudjuk, látjuk a n y á n a k, „aki ölében tart fiat” – s éppen ez a kitétel hiányzik a szövegből, ezt tartalmazhatta a félsornyi hiány változatban. A félreértés (félrefordítás) oka az lehet, hogy a latinban ezt az appozíciós szerkezettel (vö. SZENTGYÖRGYI 2009: 66) rokon accusativus praedicativus fejezi ki, a nemben, számban, esetben egyező szerkezetrészek ugyanakkor megzavarhatták a fordítót, a pontatlan fordítást pedig a másoló küszöbölte ki úgy, hogy a fordításban értelmezhetetlen félsort elhagyta.

„Nem tudjuk” azonban, ki az ő apja, azaz azt, hogy ő Istentől származik: erről az intellektus nem képes tudósítani (az értelmező javítás – „tudhatjuk” – a gondolatot „szájbarágósabbá” alakítja: értelmünkkel nem vagyunk képesek fölélni; a betoldást ezen túl a második versszak végi *sculheffen* szóalak is motiválhatta). Jézus isteni származása csak – az Istenbe vetett – hitből (fides) ismerhető meg. De ha hiszünk, erről is lesz tudásunk: „Credo ut intelligam”. Amint tehát az *édesanya* anyai örömeinek tapasztalása Jézus *emberi természetéről* győzi meg az értelmünket, úgy az *Atyaistenbe* vetett hit világlíthat rá egyedül Jézus *isteni természetére*.

Érdeemes még egy pillantást vetni a tökéletesen szerkesztett chiazmusra: a harmadik versszak első sorának első szavai: „Tudjuk, látjuk”, a következő versszak utolsó sorának utolsó szavai pedig: „nem tudjuk”.

D) A töredék első két versszaka

Ritmikailag szinte tökéletes az első két versszak:

– U – U – U – U		– U – U – U –	
X X X X X X X X		X X X X X X X	
– – ug fco- lanac · wýlag		kezdetui- tul fugua ·	
rohtonc e3 nem levt wala · hug		fcuz lean · fiot fciulheffen	
fcuz fegnec tu- kere · tiftan		maradhaffun · ef nekunc	
hýrunc benne ne leýeffen ·		– – – – – – –	

Az első versszak elején természetes a hiány, hiszen szövegünk az előző oldalon kezdődött. A második sorban egyetlen szótagnyi többlet merül fel problémaként. A *leány* szó helyén a *lány* alakváltozat feltételezése megoldást jelentene, de a szó korai előfordulásai között nem találunk *lány* változatot, ezért ezt kizárhatjuk. Ha a latin eredeti megfelelőjeként *virgo*-t feltételezünk, akkor a *leány* szó többlet, s a tagoló jelek is helyre kerülnek: „/· hug fcuz · fiot / fciulheffen”, ugyanakkor így az előző ütemből hiányzik egy szótag. Az megoldásnak látszanék, ha a *-hat* képzőtől tekintenénk el („/· hug fcuz lean /· fiot *szüljön”: a tagoló jelek is precízen a helyükre kerültek), arra gondolva, hogy a szöveg mögött az „ut pareret / filium” latin szöveg sejlik fel, másfelől a *possum* ’-hat/-het’ amúgy sem jellemző az e tematikájú latin szövegalkotásra. A lehetőségeket vázolván a szöveghez továbbra sem kívánunk nyúlni, szembenézünk vele: e metrikai probléma azonban nem teszi prózává a verset. Az ellentét: a világ kezdetétől (mindig) →← velünk nem történt (soha).

A következő versszakban a sorok közti enjambement – a középkori latin himnuszalkotás ismeretében – nem jelent problémát, a versszak végén itt is – nem lehet véletlen – pontosan két ütem, azaz egy kerek fűlsor hiányzik. A versszakot szervező ellentét: ő tiszta marad →← nekünk hírünk nincs benne. Ehhez kapcsolódóan jegyzem meg – s az ellentét is csak így érthető –, hogy a *híre van benne* frazéma az eddigi értelmezésekkel szemben (’értésül róla’ vö. a kutatástörténeten végig, legutóbb: A. MOLNÁR 2005: 128; DÖMÖTÖR 2006: 33) valószínűbben ezt jelenti:

'ártó vagy bűnös szándékkal) tevékenyen közreműködik valamiben, köze van hozzá' (vö. OklSz. 1436. idézetei, ill. azok tágabb szövegkörnyezete).

E) Ö s s z e f o g l a l á s

A vers teljes egészében – a problémákkal együtt – illeszkedik a középkor egyik legnépszerűbb himnusz dallamának ritmusához. Az emendációs lehetőségeket felvetettük, de nem alkalmazzuk.

A mérleg: 1. a vers ritmusát nem töri meg a töredék elejének a hiánya; 2. két esetben teljesen szabályosan hiányzik két félsor, az egyik esetben tematikailag is hiányt generálva (ilyen típusú hiányra az ÓMS.-ben vö. SZABOLCSI 1959: 49; BENKŐ 1980: 23–4); 3. valódi ritmikai problémák: a) az 1. versszakban egy szótag többlet, b) a 4. versszakban 2 szótag hiány, c) a harmadik versszakban másfél ütem hiány (ha a *furifte* szót mégis bent tartjuk, itt is csupán két szótagnyi a hiány). Egy prózai szöveget, de még egy változó metrumokba belefutó ritmikus prózai szöveget sem lehet beletördelni egy kötött himnusz ritmusába. Az előttünk álló magyar nyelvű szöveg tehát vers, függetlenül attól a kérdéstől is, hogy milyen típusú forrásszövegben véljük megjelni latin eredetijét vagy mintáját. Azt gondoljuk, hogy ha semmit nem írának a 150 év szövegromlása és a másoló(k) számlájára, és azt feltételezzük, hogy a KT. így, ebben a „tökéletlen” formában keletkezett: akkor is rendkívüli költői teljesítmény, amely méltó párja az Ómagyar Mária-siralomnak.

S talán még inkább meggyőzve érezzük magunkat, ha mindezek mellett megfontoljuk a következőket:

1. A Döbrentei-kódex háromszáz évvel későbbi (1508), ugyanezen ritmusban írt doxológiája sem tökéletes, mégis vers (vö. DöbrK. 15):

Legén att' a/nak diLősege · // es fivnak / tiztesseg
es zentlelek/nek vigassag // Mikent vala kez/dedben
es immar: – / es mindenkor · // es oroknek / orokig

(DöbrK. 230, vö. 494)

2. A legtökéletesebb e versmértékben tolmácsolt fordításunk – „Pange lingua gloriosi”: „DiLőseges viadalnak...” (DöbrK. 241–3) – ritmusába is „csúszott” hiba: a 11 versszak 66 félsorából csak 50 „tökéletes”. (Lásd még: „Ave virgo gloriosa” fordítása a Lobkowicz-, a Pozsonyi, a Peer-, a Gyöngyösi és a Teleki-kódexben; „Juste iudex Jesu Christe” fordítása a Peer-kódexben; vö. HORVÁTH CYRILL szerk. 1921: 139–41, 504–12; HORVÁTH JÁNOS 1928: 50–2; CSÁSZÁR 1929: 22).

3. A KT.-et először és radikálisan prózának tartó SZILÁDY (szerk. 1877: 219) v e r s k é n t k ö z l i a „Hodie intacta virgo” Festetics-kódexbeli, azonos versmértékű, ritmikailag valamennyi sorában „pontatlan” fordítását (az utolsó sor „fölösleges” szótagjai a latin eredeti alapján kijelölve):

Maria zep/lethelen zyz // ystent neekunk / – zyle
gyenge tagok/kal *megh* eltezteth // kyt eerdemle / zoptatny
Myndenek chris/tust ymadywk // ky yewe *mynket* ydwe/zythyeny

4. A korábban csak fordításokban előforduló stófa a magyar költészetben a XVI. századtól lesz népszerű (1544: Thordai Benedek XXX. psalmusa, l. SZILÁDY szerk. 1880: 246), de olykor még itt is „meg-megbicsaklik”, vö. 1550 k. Radán Balázs „Háborúságnak idején való könyörgése” (SZILÁDY szerk. 1886: 3–4; vö. HORVÁTH JÁNOS 1928: 51).

5. A Königsbergi töredék mint karácsonyi himnusz. – A KT. szövege mögött tehát az egyik legnépszerűbb latin himnuszmetrum lüktet. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy nyelvemlékünk nemcsak ritmusát tekintve, de műfajára nézve is himnusz. A Mária-himnuszokra nemigen jellemző az „életrajzi megközelítés”, azok inkább – gyakran bibliai metaforákból építkező – laudációk, másfelől a szöveg tartalmi (teológiai) elemzése során kimutattuk: a KT. tematikájának középpontjában Jézus áll.

Az „életrajzi jelleg” – a szentek (többnyire legendáikból merített) himnuszain túl – az Úr ünnepeire írt himnuszok tartalmi sajátága, vö. pl. Sedulius (V. sz.) abecedárius himnusza Krisztus életéről, vagy Venantius Fortunatus (VI. sz.) már említett nagyheti „Pange lingua” kezdetű himnusza, amely Jézus élettörténetét halála előtt számunkra mintegy „lepergetve” beszéli el.

A töredék szövegét kezdő „szólának” a karácsonyi liturgikus költészetre jellemző (fordításokból idézve: „Agyal azt mondá, Izajás szent próféta mondá, Szent Izajás szóla, régen Izajás jelentette, Szent Pál mondja stb.), csakúgy, mint Jézus isteni és emberi természetének a születéséhez kapcsolt bemutatása.

Ugyancsak a karácsonyi liturgikus költészetben találkozunk jellemzően – a témához szorosán kapcsolódó – ellentételezésekkel, pl. „Az Leány itt, az Anya, és a Fiú, Atya. Iften hogy emberré lőtt, vallyon ki hallotta? Ki fozlga és Ur lévén (...), Távol vagyon, és közel” stb. (Középkori karácsonyi ének – „Angelus pastoribus” – második versszakának XVII. századi fordítása: Cantus Catholici 1651/1935: 29).

Azt látjuk továbbá, hogy a KT. szövege, illetve az a hagyomány, amelyet e szöveg is képvisel, verses formában a karácsonyhoz kapcsolódó (liturgikus és paraliturgikus) költészetben él tovább. Felleljük (a másolat készülte után 300 évvel) az 1651-es Cantus Catholici gyűjteményben: „Csuda dolog, új és hallatlan világ kezdetitől fogva [sajtóhiba vagy archaizmus?]. Hogy tífza Szűz fiat fogadna, és szűzfélgben maradna” (1651/1935: 43). Egy a KT. felfedezése előtt két évtizeddel (1846.) készült Rába-vidéki kézirat jegyez fel egy „Karátsonyi Inek”-et, ennek részlete: „ki halota hogy azüz (!) fiatszült mégis szüz / tsuda dolog ligyen ez valamikint lehet ez (STRASZER 1909: 93).

Jó nyomon járt tehát KÖVESKUTI, aki már 1908-ban felvetette, hogy szövegünk esetleg karácsonyi ének (108: 456–8). A fenti gondolatmenet végkövetkeztéseként azt sejtem: a KT. egy karácsonyi himnusz töredéke.

6. Az esetleges latin eredetiről. – SZILÁDY – több, tematikailag párhuzamos szövegen végigtekintve – a szöveg végső forrásaként a Pszeudo-Máté apokrif egy részletét jelöli meg (1895: 564), melyben Zelomit bába kiált fel így: „Ilyet még nem hallottam, de elképzelni sem tudtam, hogy valakinek tele legyen tejjel a melle, s egy megszületett fiúgyermek tanúsítsa, hogy anyja az, aki szűz. És

semmi vérfolt nincs az újszülöttön, és a fájdalom semmi nyoma a vajúdon! Szűzen fogant, szűzen szült és szűz maradt.” (CsE. 58). A meglehetősen késői (VIII–IX. századi) szöveg – mely szintén a karácsonyi eseményt eleveníti meg, és amelynek célja Mária szüzességét igazolni – nem önálló alkotás. Részben a korai Proto-Jakab evangélium alapján készült, a citált részlet befejező sora pedig mind a keleti (például Aranyszavú Szent Péter, *Sermo* 117), mind a nyugati egyházatyáktól idézhető (például Szent Ágoston, *Sermones* 1, 51). Ennek az a magyarázata, hogy e szövegrészlet eredetileg egy liturgikus akklamáció, s mint ilyen – a hívek által is ismert, énekelt szöveg – került a korai homíliákba (a mai liturgiában is karácsonyi antifóna). Ez teljesen természetes, maga a Biblia prózai részei (is) tele vannak akár a korai egyházi költészet alkotásaival, vö. az újszövetségi iratokban: Mária éneke (*Magnificat*), Zakariás éneke (*Benedictus*), Simeon éneke (*Nunc dimittis*), az ún. Szeretethimnusz, a páli levelek további himnuszai stb., de az ószövetségi szövegek is gyakran emelnek át, vagy szönek szövegükbe liturgikus költeményeket vagy akklamációkat (vö. SZENTGYÖRGYI 1993.). Természetesen az is előfordul, hogy prózai részlet (életrajz vagy teológiai szöveg) válik a liturgia részévé (főként prózai, ritkábban verses formában), ez azonban – a bibliai, illetve a korai apokrifekből származó szövegeken túl – a régiségben jobbra a vértanúk (ezután a későbbi szentek), majd a kései, az ún. teológiai ünnepek (Szentháromság vasárnapja, Úrnapja stb.) liturgiáját jellemzi.

Mindennek alapján úgy gondoljuk, hogy az akár korai prózai forrásokban is feltűnő hasonló – karácsonnyal kapcsolatos – gondolatok liturgikus (költői) forrásokra mennek vissza, s kevés a valószínűsége annak, hogy e gondolatkör prózából formálódjék akár latin, akár közvetlenül magyar verssé. Ennek felvetése kapcsán újra mérlegre kell tennünk, hogy versünk nem egyedülálló, a későbbi verses megfogalmazások nem egymástól, és nem is a KT.-től függenek közvetlenül, hanem egy költői hagyomány részei, ez pedig úgy képzelhető el, ha közös a forrásuk, mely ez esetben nyilván a liturgikus költészetben gyökerezik. S ennek az sem mond ellent, hogy későbbi prózai forrásokba (például Mariálék) is át-átszivárog a liturgia veretes szövegeinek egy része, ugyanakkor jellemző lehet a már prózává vált vagy prózába beépült szövegvariáns hagyományának továbbélése is (l. különösen: homíliák).

Az ismeretlen latin eredeti, valamint a párhuzamos prózai szöveghelyek több további kérdést is felvetnek. Versünk szó szerinti fordításnak – bár elvben ezt a lehetőséget sem szabad kizárni – „túl tökéletes”, egy vagy több minta felhasználása, illetve annak, azoknak szabad átköltése (vö. ÓMS., távolabbról: HB., GyS.) valószínűbbnek tűnik, hiányzik „az a sok kín és gyötrem, amely még a XV. század végén és a XVI. század elején is ott csurgatja veritékét versfordítóink minden sorában” (JACOBI LÁNYI 1936: 302).

Nem hiszük, hogy nyelvemlékünk eredetileg magyar nyelven írt költeményként született volna, bár ez is előfordulhat, több kutató például azt feltételezi, hogy a Szent László-éneknek a magyar változat az eredetije, és a latin az erről készült fordítás. Magyar eredeti feltételezésének a KT. esetében leginkább a latin szövegtől való kimutatható függés, továbbá az a versritmus mond ellent, melyről HORVÁTH JÁNOS megállapítja, hogy a XVI. század közepe előtt kizárólag a fordításirodalom sajátja (1928: 52, 92).

Természetesen végleges, megnyugtató feleletet e kérdésekre csak akkor tudnánk adni, ha ismernénk a szöveg lehető legvalószínűbb latin eredetijét. Ezt – ha következtetésünk helyes – a középkori liturgikus himnuszköltészet karácsonyi darabjai között kellene keresnünk.²

* * *

A 2008 őszén elhangzott előadás után közel egy évvel, valamint írásbeli változatának egybeszerkesztése után nyílt meg az Országos Széchényi Könyvtár „Látjátok feleim...” című nyelvemlék-kiállítása. E kiállítás kísérő kötetében (MADAS EDIT szerk., „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. OSzK, Bp., 2009.) jelent meg TÓTH PÉTER „A Königsbergi Töredék és Szalagjai újabb vizsgálata” című alapos és kiváló tanulmánya (i. m. 97–122, vö. 230–3).

TÓTH PÉTER kutatásai tudománytörténeti jelentőségűek. Külön is kiemlendő az az elgondolás, hogy a Töredék és a Szalagok egykor az őrzőkódex lapjai lehetnek, figyelemre méltó egy eddig ismeretlen, szövegszerűen legközelebb álló párhuzamos prózai szöveg felfedezése, s különösen is érdekes feltevés a Szalagok és a Töredék egyetlen, összefüggő szöveg voltának feltételezése. A tartalmi próbán túl izgalommal várjuk az esetleges – JAKUBOVICH felvételei alapján történő – fizikai összeillesztés eredményét.

Vizsgálatának végén a szerző arra a következtetésre jut, hogy „ha elfogadjuk a fentiekben megfogalmazott eredményeket, miszerint a szöveg egy egyszerű, adhoc jellegű alkalmi lejegyzés eredménye, akkor nyelvállapotának is a lejegyzés korában, a korai gótikus kurzív használatának időszakában, azaz a 14. század közepe és a kódex utolsó bejegyzése 1392 áprilisa között használt magyar nyelvet kell tükröznie” (i. m. 117). A korai ómagyar nyelvet kutatva azt kell mondanunk: nem ezt tükrözi. A KT. és a KTSz. nyelvállapota jóval archaikusabb a XIV. század második felénél. Ennek viszont az a következménye, hogy – az idézett következtetés ellenében – a XIV. századi lejegyzés nem ad hoc jellegű, vagyis feltétlenül számolnunk kell egy korábbi szövegréteggel, és ezt (azaz, hogy a szöveg nem alkalmi lejegyzés) erősíti – legalábbis a Töredékre nézve – a szöveg mikrotextuális szerkesztettsége, valamint az e formájában ugyan nem hibátlan, de egyetlen, népszerű metrumhoz következtetesen igazodó versritmusa is.

A hivatkozott irodalom

E. ABAFFY ERZSÉBET 1990. Korai kis szövegemlékeink újabb olvasata. Magyar Nyelv 124–7. Anz. Prosl. = Canterbury Szent Anzelm, Prosligion. In: Uő., Monologion, Prosligion. Ford.

DÉR KATALIN. MTA Filozófiai Intézet, Bp., 1991. 135–96.

BÁRCZI GÉZA 1966. A magyar nyelv életrajza. Akadémiai Kiadó, Bp.

² Az előadás végén megfelelő középkori himnusz dallamon csendült fel a Königsbergi töredék. Akik megszólaltatták: Balogh Éva, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének demonstrátora, Lánicz Éva, az intézet PhD-hallgatója, valamint Schultz Judit, az intézet tudományos segédmunkatársa. A szép élményt ezúton is köszönjük.

- BENKŐ LORÁND 1977. A legrégebb magyar szövegmélt-csoport: Bevezető. Általános észrevételek. Magyar Nyelv 130–46.
- BENKŐ LORÁND 1980. Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegméltjei. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BEÖTHY ZSOLT szerk. 1896. A magyar irodalom története 1. A legrégebb időktől Bessenyei felléptéig. Athenaeum, Bp.
- Cantus Catholici 1651/1935. = [Kisdi Benedek:] Cantus Catholici 1651. Kiadása: VAJTHÓ LÁSZLÓ szerk., Magyar Irodalmi Ritkaságok 35. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935.
- CSÁSZÁR ELEMÉR 1929. A középkori magyar vers ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények 29–47, 155–78, 271–300. (= Pallas, Bp., 1929.)
- CsE. = Csodás evangéliumok. Válogatta és az utószót írta: ADAMIK TAMÁS. (Apokrif iratok.) Telosz Kiadó, Bp., 1996.
- DÉZSI LAJOS 1908–1909. A magyar lyrai költészet története. Kolozsvár.
- DöbrK. = Döbrentei-kódex 1508. Halábóri Bertalan keze írásával. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta: ABAFFY CSILLA és T. SZABÓ CSILLA. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1995.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2006. Régi magyar nyelvemlékek. Akadémiai Kiadó, Bp.
- FRICK JÓZSEF 1910. A középkori magyar himnusz-költészet. Kolozsvár.
- GÁBOR IGNÁC 1904. A magyar ősi ritmus. Magyar Nyelvőr 537–45.
- GÁBOR IGNÁC 1908. A magyar ősi ritmus. Lampel R., Bp.
- Himn. = Himnuszok. Válogatás a Római Breviárium himnuszaiból. Összeáll., ford., bevezetés, jegyzetek: FARKASFALVY DÉNES. Szent István Társulat, Bp., 1984.
- HORVÁTH CYRILL 1915. A magyar ősi ritmus. Irodalomtörténeti Közlemények. 276–90.
- HORVÁTH CYRILL szerk. 1921. Középkori magyar verseink. (Régi magyar költők tára 1.) Magyar Tudományos Akadémia, Bp.
- HORVÁTH CYRILL 1934. Hogyan szólának? Magyar Nyelv 136–50.
- HORVÁTH JÁNOS 1923. Magyar vers az Árpád-kor végétől. Napkelet 1. (jan.–máj.) 189–92.
- HORVÁTH JÁNOS 1928. A középkori magyar vers ritmusa. Ludwig Voggenreiter Verlag, Berlin.
- HORVÁTH JÁNOS 1931. A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig. Magyar Szemle Társaság, Bp.
- HORVÁTH JÁNOS 1948. A magyar vers. MTA, Bp.
- HORVÁTH JÁNOS 1954. „Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái” [ifj. HORVÁTH JÁNOS művének ismertetése, Galgóczi György álneven]. Magyar Nyelv 234–42.
- JACOBI LÁNYI ERNŐ 1936. A Königsbergi Töredék versalakja. Magyar Nyelv 302–11.
- JAKUBOVICH EMIL – PAIS DEZSŐ 1929. Ó-magyar olvasókönyv. Danubia, Pécs.
- KALMÁR ELEK 1895. A Königsbergi Töredék versmértéke. Nyelvtudományi Közlemények 351–3, 355.
- KERTÉSZ MANÓ 1908. A magyar ősi ritmus (Gábor Ignác könyve). Magyar Nyelv 460–3.
- KESZLER BORBÁLA 2004. Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KOLTAI-KASTNER JENŐ 1956. A Königsbergi Töredék kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények 66: 130–7.

- KOROMPAY KLÁRA 2005. A korai ómagyar emlékek helyesírása. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 283–93.
- KOROMPAY KLÁRA 2006. Árpád-kori szövegek: mit képvisel az, ami ránk maradt? In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANNA szerk., 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Bp., 116–22.
- KÖVESKUTI JENŐ 1908. A Königsbergi Töredék mint karácsonyi ének. Magyar Nyelv 456–8.
- B. LŐRINCZY ÉVA 1953. A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1988. Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében (Bevezetés és vázlat). Akadémiai Kiadó, Bp.
- MILex. = Magyar irodalmi lexikon 1–3. Főszerk. BENEDEK MARCELL. Akadémiai Kiadó, 1963.
- MNlex. = Magyar nagylexikon 1–19. Szerk. Akadémiai Konzultatív Szerkesztőbizottság. Akadémiai Kiadó (1–4), Magyar Nagylexikon Kiadó (5–19), Bp., 1993–2004.
- A. MOLNÁR FERENC 2005. A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia. Debreceni Egyetem, BTK Klasszika-filológia Tanszék, Debrecen.
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI 1980. Magyar nyelvemlékek. Harmadik, javított és bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp.
- NÉGYESY LÁSZLÓ 1895. A Königsbergi Töredék versmértéke. Nyelvtudományi Közlemények 353–5.
- OkI Sz. = Magyar oklevélszótár. SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA. Bp., 1902–1906.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH – PAIS 1929.
- SCHÖPFLIN ALADÁR 1908. A magyar ősi ritmus. Nyugat 1: 521–7.
- STRASZER SÁNDOR 1909. A Königsbergi Töredékhez. Magyar Nyelv 93. [A szerző kéziratát közli, és a cikket jegyzi: a szerkesztőség.]
- SZABÓ DÉNES 1959. Magyar nyelvemlékek. 2., bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Bp.
- SZABOLCSI BENCE 1959. Vers és dallam. Tizenöt tanulmány a magyar irodalom köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.
- SENTGYÖRGYI, RUDOLF 1993. „Occhi per vedere, orecchi per udire, cuore per comprendere.” Una tradizione liturgica nell’ Antico Testamento. Tesina, manoscritto. Pontificio Ateneo S. Anselmo in Urbe, Roma.
- SENTGYÖRGYI RUDOLF 2009. Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. Magyar Nyelv 62–8.
- SZILÁDY ÁRON 1895. A Königsbergi Töredék. Akadémiai Értesítő 6: 561–80.
- SZILÁDY ÁRON szerk. 1877. Középkori magyar költői maradványok (Régi magyar költők tára 1.). MTA, Bp.
- SZILÁDY ÁRON szerk. 1880. XVI. századbeli magyar költők művei 1. (Régi magyar költők tára 2.). MTA, Bp.
- SZILÁDY ÁRON szerk. 1886. XVI. századbeli magyar költők művei 4. (Régi magyar költők tára 5.). MTA, Bp.
- SZ.[ILY] K.[ÁLMÁN] 1911. A Königsbergi Töredék fölfödözéséhez. Magyar Nyelv 376–7.
- TOLDY FERENC 1863. Ó-magyar nyelvemlék a XIII. századból (?) s a magyar nyelv fejlődési korszakai. [A nyelvemléket bemutató akadémiai értekezés kivonata.] Budapesti Szemle 18: 129–30.
- TORDAI ÁNYOS 1903. Kódexeink Mária-himnuszai. Bp.
- ÚMILex. = Új magyar irodalmi lexikon 1–3. Főszerk. PÉTER LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Bp.

VIZKELETY ANDRÁS 1984. A Königsbergi töredék új lelőhelye. *Magyar Könyvszemle* 100: 330–4.

ZOLNAI GYULA 1894. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig. Magyar Tudományos Akadémia, Bp.

ZOLNAI GYULA 1905. Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig. *Magyar Nyelv* 29–36.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

The earliest extant (fragment of a) Hungarian poem

As Loránd Benkő pointed out some time ago, supporting his claim by convincing linguistic arguments, the early Hungarian document known as Königsberg Fragment (whose oldest extant copy dates from the mid-fourteenth century) may have been originally written in the late twelfth or early thirteenth century. Soon after its discovery in the nineteenth century, a lively debate started about its form: whether it was written in verse or in prose. The debate lasted for half a century and concluded in the statement, not questioned ever since, that the document was written in rhythmical prose, and that it was the concluding passage of a laudatory contemplation of the motherhood of the Virgin Mary. The present paper revisits the issue of the form of the document and concludes that, albeit the copy we have involves changes and omissions, the original version of the text must have been a poem. It was most probably written in one of the favourite poetic measures of medieval hymns, catalectic stress-based trochaic tetrameter; and as far as its contents is concerned, it may have involved Christ's birth, the mystery of Christmas, in addition to the motherhood of the Virgin. It can be assumed that it is the translation (or perhaps a free but formally faithful adaptation) of a medieval hymn, unknown in its original form but reflected both in ecclesiastical and in folk poetry. If this conclusion is on the right track, the Königsberg Fragment is the very first extant Hungarian poem, preceding even the Lamentation of Mary in Old Hungarian.

RUDOLF SZENTGYÖRGYI